

Đuro B a t r i č e v i ć

RAZVOJNI PUT I MREŽA MUZEJA
U CRNOJ GORI

Kulturna istorija Crne Gore, za razliku od njene političke istorije, ni do današnjeg dana nije dovoljno obrađena, jer su podaci o njenoj kulturnoj baštini bili razbacani, uništeni ili otuđeni.

Pravi doprinos Crne Gore cjelokupnoj istoriji naših naroda mogao bi se u potpunosti sagledati tek onda kada bi se čitava građa prikupila, sistematizovala i obradila. Onda se na Crnu Goru ne bi moglo gledati isključivo kao na "svetu zemlju", u kojoj je sve podređeno ratovanju i borbi za očuvanje slobode. Niti bismo bili ponosni samo na čojstvo i junaštvo, o kome u Glasu Crnogorca od 23. jula 1883. godine, pored ostalog, piše: "U staroj Crnoj Gori bila je osnovna vrlina: junaštvo i čojstvo. I jedno i drugo vrline su koje ne samo diče svaki narod nego i trebaju svakom narodu, naročito pak narodu našem, koji je baš junaštvom svojim očuvao i stekao ono što danas ima, a čojstvom održao sebi moralne krjeposti koje ga danas čine sposobnim da može pouzdano koračati na putu čovječanskog napretka i s dostojanstvom stati u kolo ostalih naroda".

Kulturni spomenici nastali na teritoriji Crne Gore potiču iz njene najstarije prošlosti, zbog čega su imali uticaja na odnos Crnogoraca prema kulturi, pa čak i na stvaranje kulta prema kulturnom nasljeđu. Otuda je povreda, uništenje ili otuđenje eksponata bilo vezano za nacionalni ponos i čast svakog Crnogorca.

Na teritoriji današnje Crne Gore vrlo rano se počinju razvijati pismenost i književnost. Ovome su doprinijeli mnogobrojni manastiri, koji su predstavljali prve rasadnike kulture. Počeci državne administracije datiraju iz XI vijeka, a prva dvorska kancelarija je potvrda dobro organizovane državne vlasti. Najstariji spis naše književnosti napisan je u XI vijeku na teritoriji današnje Crne Gore. To je poznata legenda o zetskom knezu Vladimiru i njegovoj ženi Kosari. Prvo naše historijsko djelo, Barski rodoslov, koji se smatra u isto vrijeme i prvo nacionalno-literarno djelo, potiče iz XII vijeka.

U vrijeme crnogorskih vladara i mitropolita ne samo što se stvaralo, već je i ljubomorno čuvano sve što je bilo vezano za narodnu tradiciju. Otuda mi danas znamo o "spomenicima slave i veličine" iz doba Vojislavljevića, o prvoj pisanoj knjizi iz 1252. godine, o prvom pomenu o jednom "činovniku u zetskoj kancelariji" iz 1373. godine, o poveljama iz vremena Balšića i drugim kulturnim znamenitostima.

Kraj XV vijeka je bio u isto vrijeme i kraj normalnog kulturnog i političkog razvitka Crne Gore, koja se u toku nekoliko vijekova borila protiv dobro naoružanih neprijateljskih

trupa, koje su, po riječima jednog našeg historičara, "katkad imale više vojnika no sva zemlja stanovnika". Zbog toga je za nekoliko vijekova priraštaj stanovništva u Crnoj Gori bio neosjetan, što potvrđuju riječi jednog ruskog naučnika, inače dobrog poznavaoca Crne Gore, koji je kazao da su dvije petine Crnogoraca ginule na bojnopolju, jedna petina je umirala od rana, a manje od dvije petine su umirale prirodnom smrću. Kao što se vidi, Crnogorci su vodili permanentnu borbu protiv neporedivo jačih neprijatelja, čiji su stalni saveznici bili glad i vremenske nepogode. Ali ni u takvim uslovima Crnogorci nijesu zanemarivali rad na kulturnom i prosvjetnom polju. O tome najbolje govori briga Ivana Crnojevića da se sačuva kulturno nasljeđe Crne Gore, o čijoj je daljoj sudbini stalno mislio. On je posebnu pažnju poklonio kulturnom napretku zemlje. Dobro je organizovao kancelarijsku službu na dvoru, kao i deponovanje najvažnijih historijskih spisa. O stvaranju i čuvanju vrijednih historijskih dokumenata u doba Crnojevića, u Istorijskim zapisima za 1957. godinu, na jednom mjestu, pored ostalog, piše: "Ovakvi svjetovni i duhovni upravljači umjeli su da čuvaju sve što je vezano za narodni život i njegovu prošlost, pa su to predavali u amanet svojim nasljednicima. To neprocjenjivo kulturno blago prenijeli su Crnojevići i crnogorski mitropoliti na Cetinje, kad je, pod pritiskom nadmoćnih turskih snaga Ivan Crnojević morao napustiti svoju staru prestonicu Žabljak, a zetski mitropolit svoju rezidenciju na ostrvu Vranjini, u Skadarskom jezeru".

Podizanjem cetinjskog manastira, 1484. godine, i preseljavanjem vladarske rezidencije Crnojevića sa Oboda na Cetinje "vidi se da je rezidencija novoga cetinjskog manastira bila još krajem XV vijeka neobično bogata i pravi muzej i u današnjem smislu te riječi".

Za našu kulturnu istoriju imali su posebne zasluge Ivan i sin mu Đurađ Crnojević, koji su osnovali prvu državnu štampariju, koja je radila od 1493. do 1496. godine. Najezdom Turaka štamparska slova su morala biti pretvorena u puščana zrna za odbranu. Na taj način je prestala sa radom prva naša štamparija, čime je prekinut normalan rad Crne Gore u svakom pogledu, pa i na njenom kulturnom procvatu. A da nije bilo tako, piše u Proslavnoj spomenici 400-godišnjice Obodske štamparije, izdatoj na Cetinju 1895., na strani 289, i "da se ondašnje naša prosvjeta mogla slobodno razvijati, na kom stepenu danas, poslije četiri vijeka, šćaše biti".

Crnogorci se ni u najkritičnijim trenucima nijesu smjeli ogriješiti prema kulturnom nasljeđu, prema kome su gajili posebni kult. Zato se bez pretjerivanja može reći da je to jedinstven fenomen u svijetu kako su se Crnogorci, mahom nepismeni, tako znalački i savjesno odnosili prema bogatom kulturnom nasljeđu, da se to graniči sa fanatizmom. Ljubomorno čuvanje pisanog dokumenta i njegovo iznošenje na svjetlost dana u izuzetnim prilikama, najbolje ilustruje prednji navod. Handžar i džeferdar su bili najveće štetinje za koje se odgovaralo i u "slučaju

više sile". To je praktično značilo da Crnogorac može poginuti, ali njegovo oružje ne smije pasti u ruke neprijatelju. Karakteristično je istaći i to da je svaka crnogorska porodica svoj ugled temeljila na broju ratnih trofeja, koji su joj ostavljeni u nasljeđe.

Najljepši primjer brige za kulturnim blagom i njegovom daljom sudbinom predstavlja testamenat Đurđa Crnojevića, pisan u Milanu 22. oktobra 1499. godine. Kada je, ispred turske najezde, prešao u Mletke, Đurađ je odnio mnoge vrijedne eksponate iz riznice cetinjskog manastira. U pomenutom testamentu je svojoj ženi Jelisaveti ostavio sljedeći zavjet: "Najprije hoću: da se sve one stvari Svete Marije na Cetinju, s kojijem smo utekli od Turaka, povrate svetoj Bogorodici na Cetinju, kao njena prava vlastitost, i kao što sam se zavjetovao, kad sam bio na onome mjestu. Spomenute crkvene stvari, bile od srebra, od zlata, od mjeda, od kositera ili od svile, bile ikone ili sveci, sa sudovima, bile čaše, žlice i sve fine stvari, imenovane i neimenovane, sa pismima i pokućstvom, daj rekoh sve Crkvi, sv. Marije na Cetinju".

Crna Gora se, poslije smrti posljednjih Crnojevića održala, iako u smanjenom obliku, kao posebna etnička i politička cjelina, u čemu je posebnu ulogu odigrala cetinjska mitropolija kao duhovni i politički centar Crne Gore, oko koga su se okupljali Crnogorci, a crnogorski mitropolit su slijedili njihov program i stremljenja na kulturnom planu. Oni su čuvali i branili naslijeđeno kulturno blago, uvećavajući ga ratnim trofejima zarobljenim u svakodnevnim bitkama s Turcima. Ali, na žalost, nije bilo moguće uvijek spriječiti uništenje i propadanje tog kulturnog blaga, jer "u požaru ratovanja, koji se nikada nije gasio, otkad smo došli na Balkan, pored ljudi propadale su i njihove tekovine. Tako su Mlečiči u doba mitropolita Save Petrovića, 1770. godine, porušili manastire Stanjevića i Maine. Tom prilikom su iz njih odnijeli "carske zavjete, hristijanskih vladara". Mnogi dragocjeni muzejski eksponati su završili u plamenu cetinjskog manastira, koji je u toku svog postojanja pet puta paljen od strane turskih ekspedicija. Tome treba dodati i činjenicu da su i "sami Crnogorci toliko puta bili primorani, čak i u drugoj polovini XIX vijeka, da od najdragocjenijih dokumenata i rukopisnih i štampanih knjiga savijaju fišeke" i da, u nedostatku olova, prelivaju slova štamparije u puščana zrna, kao što su to uradili sa Njegoševom štamparijom u januaru 1852. godine.

Mitropolit Danilo Petrović je prvi počeo sa sistematskim prikupljanjem muzejskih eksponata, arhivskih i drugih spisa. Danilovo započeto djelo je nastavio njegov nasljednik, mitropolit Vasilije, koji je čuvao kopije cjelokupne javne prepiske, čitave kolekcije oružja i trofeje oduzete i zarobljene u borbama protiv Turaka.

Crnogorski mitropolit su svoje Crnogorce u prvom redu moralno stimulisali kad je riječ o nabavci muzejskih eksponata.

Moralni ugled svakog Crnogorca zavisio je od bogatstva u ratnim trofejima. Poslije svake bitke i pobjede nad neprijateljima Crnogorci su se utrkivali u donošenju ratnih trofeja svome gospodaru u obliku poklona, pri čemu su dio istih zadržavali za sebe. Na taj način su nastale prve privatne zbirke, koje iako skromne, sežu i do današnjih dana, a bez kojih se nije mogla zamisliti ni jedna uglednija crnogorska porodica.

U doba mitropolita Petra I i Petra II nastaje prava prekretnica na kulturnom planu Crne Gore. U borbama protiv Turaka, tokom 1796. godine, Crnogorci su zarobili mnogo oružja, odijela i drugih ratnih trofeja, kao i 18 ratnih zastava. Većina tih eksponata i danas krasí vitrine naših muzeja.

Poznato je da su krajem XVIII vijeka Francuzi pomagali Turcima u borbama protiv Crnogoraca. O tome svjedoče mnogi pobjubljeni Francuzi, među kojima i francuski general Delgorg, čije su ruho i oružje, kao ratni trofeji, donijeti na Cetinje. Početkom XIX vijeka Crnogorci su potisli Francuze čak do Dubrovnika, kojom prilikom su zarobili masu ratnih trofeja, među kojima i poznati top maškun.

Crnogorci su zbog stalnih ratnih sukoba sa Turcima uvijek oskudijevali u oružju i municiji, te je Petar I jednom prilikom bio prinuđen da "dade u zalog skupocenu mitru, koju je vladika Vasilije dobio na dar od carice Jelisavete i tako nabavi praha i olova. Tim načinom ova mitra propade".

Petar I je osnivač bogate biblioteke, koju je Njegoš kasnije dopunjavao. Ova biblioteka je uglavnom očuvana, te se danas nalazi u vitrinama Njegoševog muzeja na Cetinju.

Prve sređene muzejske zbirke datiraju od Njegoša, koji je 1834. godine preduzeo prve korake na sređivanju cetinjske arhive, poslije čega je odlučio da najvažnije dokumente zadrži kod sebe. Pored ličnog oružja sa kojim je raspolagao, Njegoš je imao i prvu veću zbirku oružja, kao i drugih ratnih trofeja, koja je bio smjestio u Biljardi. On je "s velikim zadovoljstvom dočekivao i primao ratne trofeje koje su mu crnogorski junaci donosili na Cetinje". Zato se s pravom može reći da je Njegoš bio i prvi osnivač muzeja u Crnoj Gori, Srpske narodne novine, od 11. aprila 1840.g. zabilježile su "rijetku zbirku oružja u vladčinom domu. Među njima više prekrasni, od časti i skupoceni predmeti, no najviše od vremena, kad je polumesec cvetao, od Turske osvojene, ali inače i komadi oružja od stari Saracena i mnogi naroda sveta". Njegoš je bio preduzeo ozbiljne korake na stvaranju muzeja. Ovo je sasvim normalno kada se zna koliko je putovao i šta je sve vidio. Ali, njegova prerana smrt je spriječila realizaciju ove zamisli.

Poslije Njegoševe smrti nastupa krizni period za kulturno blago Crne Gore. Vuk Vrčević, koji se s pravom može nazvati prvim pravim arhivistom u Crnoj Gori, je zajedno sa Vukom Popovićem organizovao čitav "izvoz" starina iz Crne Gore, da bi

Vuk Karadžić sa njima razvio pravu trgovinu. Zato danas "u Beogradu i drugdje ima mnoštvo dokumenata iz Crne Gore, koji su odnešeni pojedincima, tamo dolazili". U vezi sa "izvozom" starina koji je bio organizovan u Crnoj Gori, dr Šoć na jednom mjestu kaže: "Vuk Karadžić je vrlo revnosno skupljao stare pisane i štampane knjige i rukopise. U tome su ga naročito pomagali Vuk Vrčević sa pašenogom Vukom Popovićem, sveštenikom u Kotoru. Vuk Karadžić, dobivši knjige, prodavao ih je stranim bibliotekama".

Arhimandrit Ničifor Dučić je svojevremeno pisao da su pojedinci zloupotrebljavali povjerenje Cetinja. On dalje kaže da povelju Vranjinskom manastiru iz 1232. godine nije mogao naći, pa sumnja "ako ne bude zaturena negdje na Cetinju, biće je kakvi prijatelj starina smotao, kao što je tako i s nekim drugim bilo, jer su se dugo na Cetinju vrzale neke nezvaniše, kojima su i te starine bile dostupne".

Svi ovi nemili događaji primorali su knjaza Danila, koji je inače poklanjao veliku pažnju arhivu i starinama uopšte, da ih smjesti u Biljardi u kojoj mu je bio dvor, a kako su se muzejski eksponati stalno uvećavali, on je odlučio da osnuje vojni muzej na Cetinju. To su bili u prvom redu ratni trofeji zarobljeni u raznim bitkama sa Turcima i na drugim ratnim prištima. On je radio i na sređivanju dragocjenosti cetinjskog manastira, u kom cilju za "odežde, mitre, krstove, jevanđelje, panagije itd. odredi jednu riznicu i zapovijedi da se u njoj čuvaju". Na taj način ova riznica, smještena u Knjaževom dvorcu Biljardi, postade jedinstven muzej.

Posebno mjesto pripada knjazu Nikoli na stvaranju i razvijanju muzejske službe u Crnoj Gori. On je znao da jačanje i afirmacija moderne crnogorske države u prvom redu zavisi od njenog kulturnog razvitka. Zbog toga je nastojao da čitavo kulturno blago, koje je od svojih predaka naslijedio, sačuva, sistematizuje i da mu udari nove temelje. Prvi korak u tom pravcu bila je "financijska reforma", 1868. godine, kojom je odlučeno što će pripadati knjazu Nikoli kao vladaru, što ostaje kao njegovo lično imanje, što pripada Manastiru i, na kraju, što je vlasništvo države. U državnu imovinu je, pored ostalog, izdvojena: "sva numerisana riznica, u koju dolazi historičko oružje i ostale dragocjenosti u Spomenici označene. Sav arhiv Vojene kuće i sve što se na vojnu odnosi, a obilježeno je u rečenoj kneževoj Spomenici. Sve kuće opet u toj Spomenici označene. Cetinjska Pečatnja". Na taj način je "Financijska reforma" bila od posebnog značaja za dalji razvoj crnogorske kultura, jer su čitava arhivska građa, oružje i drugi eksponati postali svojina države, što je praktično značilo otvaranje puta za stvaranje muzeja kao državne institucije. Ali ne treba zaboraviti da se na ovom planu počelo mnogo ranije. "Financijska reforma" je samo potvrda jedne neosporne činjenice da je knjaz Nikola od početka svoje vladavine punu pažnju poklanjao kulturnom nasljeđu Crne Gore. On je to dokazao one kritične

1862. godine, kada su turske snage ugrozile i samo Cetinje. To je potvrdio i veliki češki slikar Jaroslav Čermak, koji u to vrijeme boravi u Crnoj Gori. Jedan Čermakov biograf je u vezi s tom kritičnom 1862. godinom zapisao, pored ostalog, i ovo: "Crna Gora je bila u grozničavom stanju. Gomile naoružanih Crnogoraca pod barjacima hitaju na ratno polje. Opasnost ugrožava Cetinje, koje se evakuise. Iz knjaževog dvora namještaj, arhive i skupocjenosti prenose se na Njeguše. Jednu takvu scenu Čermak je izobrazio na maloj skici Prenos slika sa Cetinjskog dvora, koja se nalazi u posjedu grada Praga".

Knjaz Nikola je prvi izvršio selekciju muzejskih eksponata. Najvažnije ratne trofeje držao je u svom dvoru, a ostale u Biljardi, do podizanja posebne zgrade, 1870. godine, poznate pod imenom Laboratorija, koja je praktično bila prvi vojni muzej u Crnoj Gori.

Vidno mjesto u kulturnoj istoriji Crne Gore pripada Jovanu Pavloviću, prvom ministru prosvjete i crkvenih djela u Crnoj Gori, za koga je rečeno i ovo: "On se s pravom može ubrojiti u one, koji su najviše radili i uradili, jer je zaista ostavio krupnu brazdu u državnoj njivi crnogorskoj". To je bio čovjek široke kulture, velikog životnog iskustva i visokog obrazovanja. Na srpskom Crkvenom saboru, 1870. godine, kao poslanik, oštro napada čitavu crkvenu hijerarhiju i vlast, zbog čega je optužen za "veleizdaju" i zatvoren. Po izlasku iz zatvora napušta Novi Sad i oktobra 1878. godine, dolazi u Crnu Goru.

Jovan Pavlović je "bio dobro poznat Crnogorcima kao urednik naprednog lista "Pančevac" i priređivač izdanja Marks-Engelsovog Komunističkog manifesta, na srpskom jeziku". Njegov rad u Crnoj Gori je poznat kao političko-novinarski, literarni i kulturno-prosvjetni. Na kulturnom polju je mnogo uradio. Podnio je pismeni predlog, 15. marta 1879. godine, ondašnjem zastupniku ministra prosvjete, koji je u isto vrijeme bio i ministar financija: "O osnivanju državne biblioteke i muzeja". Ovaj njegov predlog bio je realan, dobro motivisan i lako izvodljiv, a što se da zaključiti iz slijedećeg fragmenta pomenutog predloga: "Danas nema u svijetu jedne male uređene države, koja ne bi imala svoje biblioteke i svoga muzeja, a da ne spominjem velike i prosvijećene države, koje su sagradile monumentalne palate za ove zgrade. Krajnje je vrijeme, da se ta dva zavoda u Crnoj Gori ustanove. Biblioteka državna, osim što bi služila za pomoć našim nastavnicima, koji će broj svakom godinom sve veći biti, nego još i znavijek sačuvala mnogu dragocjenu starinu, koja je sad u ovakvom stanju u opasnosti, da se za svagda izgubi. Isto vrijedi i za narodni muzej, Ja sam slušao da po raznim krajevima Crne Gore ima mnogo razbacanije starina, neocijenjene vrijednosti, koje ili zub vremena troši, ili ih ljudi, ne poznavajući im vrijednosti kvare i za svoje obične potrebe upotrebljavaju. Time se i državi i

nauci nanosi nenaknadni gubitak. Može biti da tu, prosto sa neznanja, propadne kakva vrijednost, koja bi novu svjetlost prosula - na nauke, i koja bi s toga miliona vrijedila, kao što zaista imućni narodi kao na pr. Inglezi grdne novce za nabavku takvih starina izdaju. Možda bi crnogorski muzej, kad bi stručan čovjek u nj pokupio sve starinske dragocjenosti, koje su sada svuda po Crnoj Gori rasturene, bio jedan među prvima - ne mislim spoljašnjom veličinom svojom, nego unutrašnjim sadržajem, rijetkostima, koje se inače ne bi nalazile u svijetu. A to je neizmjerena dobit za zemlju, blago neocijenjeno, koje bi privlačilo učeni i drugi radoznali svijet u Crnu Goru. Nije li bolje da to blago sačunavamo svojoj otadžbini i da ga prikupimo sve na jedno mjesto, gdje će se čuvati kao oči u glavi, nego da nam ono zanaovijek propada rastureno kojekud?"

Iz navedenog citata nameće se logičan zaključak da je Jovan Pavlović bio odličan muzejski stručnjak onoga vremena, a uz to i veliki entuzijasta, koji se uporno borio za realizaciju svojega predloga. Koliko je u tom pogledu bio uporan vidi se i po tome što se sam nudio "da besplatno vrši dužnost bibliotekara i čuvara muzeja". Na njegovu inicijativu podignut je Zetski dom, 1885. godine, kupljenjem priloga, u kome su bili smješteni prva biblioteka i muzej. On je obnovio cetinjsku čitaonicu, na čijim se stolovima nalazilo "u drugoj polovini 1879. godine, 68 domaćih i stranih novina i časopisa". Zahvaljujući velikoj upornosti i neumornom radu Jovana Pavlovića, postojeća riznica oružja i drugih eksponata dobila je u njegovo doba naziv "Muzej". Međutim, tek 6. decembra 1896. godine, po starom kalendaru, donijet je Zakon o Knjaževsko-crnogorskoj biblioteci i muzeju, čiji član 1. glasi: "U prestonici Knjaževine Crne Gore osniva se Knj. Crnogor. Državna Biblioteka i Muzej i smještaju se u prostorije Zetskog Doma".

U cilju sabiranja svih starina koje se nalaze u Crnoj Gori i van nje, profesor Filip Kovačević, tadašnji bibliotekar i čuvar Muzeja, je preko "Glasa Crnogorca" objavio jedan poziv, "kojim moli uredništva, pisce, izdavače i knjižare, kao posjednike raznih muzejskih objekata, da ih poklanjaju Biblioteci i Muzeju, na čemu će im se zahvaljivati i putem javnosti". Ovaj apel je naišao na razumijevanje, pa su počeli sa svih strana stizati dragocjeni eksponati. Na taj način su Muzej i Biblioteka brzo popunjavani i to u prvom redu poklonima, a nešto kasnije i otkupima.

Zahvaljujući iskopavanjima Duklje i pronalazenju eksponata do kojih se u ogromnim količinama dolazilo, u Zetskom domu je osnovano arheološko odjeljenje, koje je kasnije dobilo naziv Arheološki muzej. Naročito je bila bogata numizmatička zbirka, koja je, prije osnivanja Muzeja, imala preko 300 komada staroga novca.

Razne krize, pobune i ratovi na početku XX vijeka omeli su normalan rad na kulturnom i naučnom polju u Crnoj Gori, a

I svjetski rat ga je potpuno zakočio. Austrijskom okupacijom Crne Gore i paničnom evakuacijom Cetinja, nastaju teški dani za kulturno blago Crne Gore. Neprijatelj je za vrijeme trogodišnje okupacije Crne Gore nemilosrdno uništavao sve što je bilo vezano za narodnu prošlost, pa nije prezao ni od skidanja zvona sa mnogih manastira i crkava. Okupator je odnio i prelio istorijske topove, koji su, kao ratni trofeji, decenijama, krasili Cetinjski manastir, ispred kojega su bili poređani. Austrijanci su iz Laboratorije odnijeli nekoliko desetina topova i veći dio dragocjenog istorijskog oružja. Spisak odnijetih muzejskih eksponata iz Laboratorije, koji ima sedam i po strana velikog formata, otkucanih na pisačkoj mašini, potpisan na Cetinju 29. februara 1916. godine, sačuvan je i do danas. Tom prilikom je stradala i arhiva crnogorskih ministarstava.

Njegošev grob na Lovćenu su Austrijanci raskopali, a njegove kosti razbacali niz Lovćenske litice, koje su Crnogorci sakupili i sahranili u cetinjskom manastiru.

Koliko su austrijske okupacione vlasti išle daleko u svom vandalizmu i pljački svega i svačega što su smatrale da ima i najmanju muzejsku ili istorijsku vrijednost, najbolje govori "Poziv na sakupljanje etnografskih predmeta iz Crne Gore", objavljen u okupatorskom listu "Cetinjske novine", od 27. septembra 1917. godine. Ovaj "poziv" govori o najgrubljoj povredi međunarodnog prava, kojemu su se Crnogorci jednoglasno suprotstavili. Javno ili tajno su agitovali kroz narod crnogorski prvaci, da se sklanjaju i zakopavaju svi muzejski eksponati. Neke uticajnije ličnosti su samoinicijativno odnoscile muzejske objekte iz Državnog muzeja i sklanjali ih. Takvih slučajeva je bilo puno, a jedan od "ranijih službenika uprave dvora Pero Ž. Stojanović, čuvao je u svojoj kući Kraljeve ordene i razne dragocjenosti", da bi ih, poslije sloma Austrije, vratio na njihovo ranije mjesto.

Okupatorske vlasti su zadnjih mjeseci 1918. godine, potpuno opljačkala Državnu biblioteku, Muzej i Cetinjsku čitaonicu. Na kraju, da bi zagubili svaki trag ovom svom varvarstvu, okupatori su prilikom napuštanja Cetinja zapalili zgradu Zetskog doma, u kojoj su bile smještene pomenute institucije. To je bilo oktobra 1918. godine.

Kakvim je kulturnim blagom raspolagala Crna Gora prije austrijske okupacije najbolje se vidi iz riječi Dušana Vukšana, bivšeg direktora Muzeja, koji je kazao: "Da je samo Dvor Kralja Nikole ostao onakav, kakav je bio prije rata, mi ne bismo trebali da želimo bolji Muzej, ni jaču atrakciju za strance".

Poslije oslobođenja Crne Gore, krajem 1918. godine, bila je konfiskovana cjelokupna pokretna i nepokretna imovina dinastije Petrovića. Od iste se odmah mogao osnovati Muzej. Ali, na žalost, do toga nije došlo, već su mnoge dragocjenosti

prodane u bescjenje, a dobar dio vrijednih eksponata je bio raznesen i opljačkan. Prva akcija na planu osnivanja muzeja na Cetinju bila je pokrenuta 6. oktobra 1919. godine, ali bez uspjeha. Druga ozbiljnija akcija u cilju osnivanja muzeja na Cetinju pokrenuta je tek 1923. godine, poslije pronalaska eksponata, koji su bili zakopani krajem 1915. godine.

U listu "Crna Gora", od 7. aprila 1923. godine, na jednom mjestu piše da se od pronađenih objekata može osnovati ISTORIJSKI MUZEJ. S druge strane, imamo predloge i predstavljanje iz pera naučnih radnika širom zemlje, kojima apeluju na Ministarstvo prosvjete da osnuje "Zetski muzej". Umjesto otvaranja muzeja, nastavlja se sa pljačkom muzejskih eksponata, a da bi tragedija bila veća, tu pljačku su vršili naši ljudi u zvaničnoj funkciji. Najzad, pod pritiskom javnog mnijenja, Ministarski savjet 7. maja 1923. godine, donosi odluku "da se dvorac kralja Nikole proglasi za Narodni muzej". Donijeta odluka je za duže vrijeme ostala prazno slovo na papiru i pored toga što je "18. juna 1923. g. Ministar prosvjete odredio komisiju, kojoj je povjerio ovaj zadatak. Komisija je bila isključivo političkog karaktera, pa nije ni malo čudno što je 20. maja 1924. godine uslijedila jedna njena, najblaže rečeno, nekorektna odluka: "Ministarski savjet je riješio, da se cio arhiv i dragocjenosti sa Cetinja prenesu u Beograd". Srećom taj zahtjev je osujećen, pa je, pod pritiskom javnog mnijenja Crne Gore, došao kraj dobro sračunatom i dugo planiranom oklijevanju, te je dru Tihomiru Đorđeviću stavljeno u zadatak da izradi plan i pravila Državnog muzeja, koja je Ministarstvo prosvjete svojim rješenjem od 7. septembra 1926. godine usvojilo i objavilo. Iako su Pravila bila privremenog karaktera, "dok se ne izradi i ne stupi u život Zakon o Muzejima", Državni muzej na Cetinju je, po drugi put, poslije skoro 30 godina, osnovan 7. septembra 1926. godine, ali sada mnogo siromašniji sa muzejskim eksponatima nego onaj iz 1896. godine.

Rješenjem Ministarstva prosvjete od 20. avgusta 1926. godine postavljen je za direktora Državnog muzeja iskusni naučni radnik Dušan Vuksan. Zahvaljujući njegovom entuzijazmu ubrzo su savladane mnoge teškoće. Pored niza složenih poslova koje je obavljao, Vuksan je uspio da iz potkrovlja Vladina doma prenese ogromnu arhivsku građu i druge vrijednosti, spašavajući ih na taj način od daljeg propadanja. Vuksan je bio pravi majstor u pisanju apela nadležnim radi povraćaja oduzetih eksponata muzeju. Ali, sva njegova nastojanja da se odneseno vrati Muzeju ostala su bezuspješna.

Na Državni muzej na Cetinju se je i dalje "poprijeko gledalo" pa se početkom 1930. godine počelo javno pričati i o njegovom ukidanju. Iako je ova vijest sa zvaničnog mjesta demantovana, niko se nije sa tog istog zvaničnog mjesta supretstavljao onima koji su nemilosrdno uništavali muzejske eksponate, nepreglednu arhivsku građu i bogati knjižni fond.

Ovaj vandalizam je izazvao revolt kod Crnogoraca, pa su uslijedili protesti. Tako je u "Politici" od 13. novembra 1926. godine objavljen jedan članak pod naslovom: "Kako propadaju dragocena dokumenta iz crnogorske arhive". U pomenutom članku piše: "Osam vagona akata i pisama, od neoce-njive vrednosti za istoriju, nosi vetar i bije kiša, a ce-tinjski bakali služe se njima kao hartijom u koju zavijaju sir". U navedenom listu, pored ostalog, piše kako je jedan bivši crnogorski konzul u Skadru bio više nego zaprepašćen kada mu je jedan bakalin zavio nekoliko dinara sira "u jedan list jednog njegovog povjerljivog diplomatskog izvještaja".

Krajem 1928. godine stvoreni su najosnovniji uslovi potrebni za rad Muzeja i to u prvom redu zahvaljujući upor-nosti tadašnjeg direktora Muzeja Vuksana, pred kojim je Ministarstvo moralo popustiti. Tek 1932. godine Ministarstvo prosvjete je propisalo Pravilnik o naplati ulaznica u Držav-ne muzeje.

Vuksan je u jeku svog stvaralačkog rada bio smijenjen, a u isto vrijeme i penzionisan, 17. jula 1932. godine, tele-grafskim rješenjem Ministarstva prosvjete, iz političkih razloga. Njegova dosljedna zamjena bio je Mirko Medenica, o kome je, pored ostalog, zapisano i ovo: "Za vrijeme svoga upravljanja Državnim muzejom on je neobično savjesno, pa se može reći i fanatično, čuvao mnogobrojna muzejske objek-te, čak i one koji su bili po svim formalnim propisima ras-hodovani. Državni muzej nije htio napustiti ni u toku čita-vog rata, iako je bio izložen stalnim maltretiranjima od strane okupatora".

On se je, kao i Vuksan, energično suprotstavljao reži-mima bivše Jugoslavije u odnošenju kulturnog blaga Crne Gore za Beograd, zbog čega je često dolazio u sukob sa ondašnjim vlastima. Ali, ni po cijeni opstanka u službi, nije dozvolio da se iz Državnog muzeja na Cetinju odnese ni jedan eksponat.

Italijanski i njemački okupatori su obilato iskoristi-li svoju vojničku silu i moć okupatora, pa su pošli stopama austro-ugarske soldateske u pljačkanju i bezobzirnom uništa-vanju cjelokupnog nasljeđa Crne Gore. Po naredenju generala Aleksandra Prcia-Birolija, italijanskog guvernera za Crnu Goru u toku 1942. godine je odnijeto na desetine kamiona eksponata. U opštoj pljački Muzeja učestvovalo je i nekoliko viših ita-lijanskih oficira sa suprugama, koje je predvodila guverne-rova supruga. Guverner Pircio-Birolini je iz Muzeja odnio i jednu izrazito lijepu mermernu glavu, porijeklom iz Duklje, koju je 8. juna 1943. godine prebacio avionom za Rim. Stolar-ski radnik, kome je bilo naređeno da ovu mermernu glavu spa-kuje za transport, po direktorovom naredenju je kradom pre-pisao adresu na čije je ime pošiljka bila upućena. Istu je po cijeni smrtne opasnosti kasnije predao direktoru Medenici. Zahvaljujući smjelosti direktora Muzeja i stolarskog radnika, mi danas raspolažemo ovom adresom, koja glasi "Colonello Tancredi, Roma (Palazzo del Drago, Via Quattro Fontane 20".

U rubrici "Napomena" direktor Muzeja je pažljivo unosio ime svakog pljačkaša pored rednog broja eksponata i istu primjedbu ovjeravao potpisom i pečatom.

Nijemci su, prema raspoloživim dokumentima, koji se čuvaju u Državnom muzeju na Cetinju, odnijeli manje eksponata nego Italijani, mada ni oni nijesu pošteđjeli Muzej od pljačkanja.

Poslije oslobođenja Cetinja, 13. novembra 1944. godine organizovan je normalan rad u Državnom muzeju, koji je poslije oslobođenja bio jedina institucija naučnog karaktera u našoj republici. On je u početku bio dužan da odvojeno obavlja poslove Zavoda za zaštitu spomenika kulture i Zemaljske centralne biblioteke, koje su, usljed nedostatka prostorija, bile u sklopu Državnog muzeja. Stvaranjem povoljnih stambenih i kadrovskih uslova za samostalan rad ovih institucija one su izdvojene iz okvira Državnog muzeja i to: Centralna biblioteka aprila 1947., a Zavod za zaštitu spomenika kulture septembra 1948. godine.

Početakom 1947. godine pri Državnom muzeju osnovano je odjeljenje narodnooslobodilačke borbe, iz kojeg je iznikao Narodnooslobodilački muzej na Cetinju, kao posebna budžetska ustanova, prvog januara 1951. godine, a iselio se iz zgrade Državnog muzeja u restauriranu Njegoševu Biljardu tek prvih dana septembra 1951. godine.

Njegošev muzej je svečano otvoren u Biljardi 5. septembra 1951. godine. Do tada su i eksponati današnjeg Njegoševog muzeja bili inventar Državnog muzeja.

Iz sastava Državnog muzeja izdvojen je i Etnografski muzej, koji je postavljen početkom septembra 1951. godine, takođe u Biljardi.

Iz Državnog muzeja izdvojen je 1. aprila 1949. godine čitavi arhivski fond Kraljevine Crne Gore, izuzev takozvanog dvorskog arhiva, koji je do 1951. godine bio priključen Istorijskom institutu, kada je pripao novoosnovanom Državnom arhivu Crne Gore, 6. decembra 1951. godine.

Manastirska riznica, iako ne pripada zajednici cetinjskih muzeja, jedinstven je muzej ove vrste, sa mnoštvom eksponata od neprocjenjive vrijednosti.

Umjetnička galerija Crne Gore osnovana je 1950. godine. Ona po bogatstvu i raznovrsnosti svojih fondova spada među najpoznatije galerije u našoj zemlji.

Pored prikazanih muzeja na Cetinju, na teritoriji Crne Gore postoji Pomorski muzej u Kotoru, i sljedeći zavičajni muzeji: Muzej grada Perasta, Kulturni centar Budva, Zavičajni muzej u Baru, Muzej grada Titograda, Arheološka zbirka u Titogradu, Zavičajni muzej u Danilovgradu, Zavičajni muzej u Nikšiću, Zavičajni muzej Pljevlja, Zavičajni muzej Bijelo Polje,

Polimski muzej u Ivangradu, Zavičajni muzej Herceg-Novi, Zavod za biologiju mora u Kotoru i Prirodnjačka zbirka u Titogradu.

Pitanje muzejske mreže u Crnoj Gori nije bilo najsrećnije riješeno pa su preduzete potrebne mjere u cilju poboljšanja postojećeg stanja. U tom smislu je 15. septembra 1952. godine uslijedilo jedno rješenje kojim je obrazovana specijalna komisija "za reorganizaciju i novu postavku izložbenog materijala". Za realizaciju ovog poduhvata bila su potrebna odgovarajuća sredstva, koja ni do danas nijesmo mogli u potpunosti iznuditi. Zato ovo ogromno muzejsko blago još uvijek nije dobilo potrebni prostor, te ni sadašnja muzejska postavka ne ispunjava one uslove koje traži savremena muzejska koncepcija.

Od 1952. godine počinje da se rađa nova koncepcija o stvaranju Istorijskog muzeja Crne Gore. Ali, organizovana diskusija o perspektivnom razvoju muzeja u Crnoj Gori, među kojima su centralno mjesto zauzimali muzeji na Cetinju, počinje tek 1959. godine. Tada se moglo konstatovati sljedeće: "Nije prošlo ni lo godina od osnivanja novih muzeja u Crnoj Gori kada se uočila posljedica pojave "muzeomanije", čija lepeza muzejskih ustanova nije odgovarala svrsishodnosti i racionalnosti takvog njihovog organizovanja". U prvom redu je trebalo riješiti pitanje izložbenog prostora za normalan rad i razvitak pojedinih muzeja. Zbog toga je došlo do integracije cetinjskih muzeja 1963. godine u jednu ustanovu, pod nazivom "Muzeji Cetinje". To je u isto vrijeme bio i rezultat prvih napora, koji su za relativno kratko vrijeme učinjeni. Integracijom postojećih muzeja dotadašnji muzeji su postali organizacione jedinice sa samostalnim stručnim djelovanjem.

Da se u buduće ne bi lutalo i da se muzeji ne bi prepuštali mogućnostima i sposobnostima pojedinaca, koji njima rukovode, bez jasno predočenog plana i njegovog ostvarenja, bilo je neophodno izraditi ozbiljne analize potreba i mogućnosti, kao i perspektive rada i daljeg razvoja muzeja. U tom smislu je bilo neophodno shvatiti da je muzej "jedna specifična, a istovremeno kompleksna ustanova, koja na poseban način uspostavlja kontakt između prošlosti i savremenog čovjeka. On se direktno obraća posjetiocu putem vizuelne, psihičke i emotivne percepcije. Da bi to stvarno bio, da bi postigao taj cilj, njegov rad je čitavi spektar specijalnih stručno-naučnih i tehničko-tehnoloških procesa i zahvata".

Koncepcija organizacije i postavki Istorijskog muzeja Crne Gore posljedica je karaktera i brojnosti sakupljenih eksponata. S druge strane "Istorija Crne Gore, na bilo koji način interpretirana, znači u prvom redu slobodarsku i ratničku prošlost našeg naroda". Prema tome, ovaj naziv za muzej je najadekvatniji, iako se mora naglasiti da istorijski

razvoj Crne Gore nije bio jednostran, već naprotiv bogat i vrlo podesan za muzeološku obradu, uz korišćenje savremenih sredstava za ekspoziciju.

Unaprijed smo svjesni da bi prošlo još dugo vremena dok bi se ova ideja realizovala, ako bismo čekali da se takvi preduslovi ostvare kao idealna solucija. Mi smo svjesni činjenice da ćemo u ovom poduhvatu napraviti krupan korak naprijed, isto tako kao što smo svjesni nedostataka i manjkavosti do kojih tom prilikom neminovno mora doći. Naše ambicije u tom smislu i nijesu prevelike. Postojeća koncepcija će se vremenom obogaćivati, razrađivati novim idejama i ostvarenjima, koja su prirodna posljedica radnog procesa.

Istorijski muzej Crne Gore biće po mnogo čemu specifičan. On treba da obuhvati u historiografskom smislu "ono što čini domen društveno-ekonomske, političke, vojničke i kulturne prošlosti naroda Crne Gore".

Centralna izložba Istorijskog muzeja Crne Gore kao i njegova suštinska organizacija, oslanja se na nekoliko odjeljenja, koje još uvijek imaju naslov radnog karaktera.

To su sljedeća odjeljenja:

1. Predslovenski period, koji datira od najstarijih vremena do naseljavanja Slovena,
2. Srednji vijek, koji obuhvata period od doseljavanja Slovena do kraja XV vijeka,
3. Period XVI, XVII i XVIII vijeka,
4. Period stvaranja crnogorske države, od 1796. do 1878. godine,
5. Period moderne crnogorske države, od 1878 do 1918. godine,
6. Crna Gora u zajednici sa ostalim jugoslovenskim narodima od 1918. godine do danas.

Nova koncepcija Istorijskog muzeja Crne Gore koju je utvrdio stručni kolegijum ustanove "Muzeji Cetinje" u zajednici sa spoljnim saradnicima, na sastanku održanom 15. i 16. decembra 1969. godine, sada se sprovodi i radi se na njenoj konačnoj realizaciji.